

A diskurzuszjelölők a nyelvtudományban és az oktatásban

A. Schirm

Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Magyarország
schirmanita@gmail.com

Abstract: Discourse markers connect larger segments of discourse and mark pragmatic relations. They have several functions, but in language cultivation and in primary and secondary school teachers' practice several of them are considered to be filler elements that have no function and are to be avoided. In my paper I demonstrate essential features of discourse markers and I suggest exercises how to teach them.

Keywords: discourse marker, discourse analysis, filler elements, language cultivation, stigmatizing

1 BEVEZETÉS

A diskurzuszjelölők mind a nyelvtudomány, mind az oktatás számára problematikus szócsoporthoz tartoznak. Sem a hazai, sem a nemzetközi pragmatikai szakirodalomban nincs ugyanis egyértelmű és funkcionális kategóriába tartozó elemek elnevezéseiről és legfontosabb tulajdonságairól, az oktatásban pedig többnyire tévesen a tölteléksszavakkal azonosítják a diskurzuszjelölőket. Tanulmányomban a diskurzuszjelölők jellemzőinek a bemutatása után az oktatásban tapasztalt megközelítéseket ismertetem, majd a tudományos eredmények alapján ötleteket és mintafeladatokat adok a funkcionális szócsoporthoz a tananyagba való beépítésére.

2 A DISKURZUSJELÖLŐK JELLEMZŐI

A diskurzuszjelölők a diskurzuszervezésében résztvevő olyan elemek, amelyek diskurzuszegmenseket kötnek össze, és pragmatikai viszonyokat jelölnek [1], ahogy azt a következő példák félkövérrel kiemelt elemei is mutatják:

(1) A beszélő úgy tudja barátjáról, B-ről, hogy az a másnapi munkahelyi megbeszélésen nem lesz ott, mivel beteg. Délután B felhívja A-t, és az iránt kérdezősködik, hogy a másnapi munkahelyi szóbeli beszámolóknak pontosan milyennek is kell lennie. Erre A a következőt mondja: **Hát** eljössz?

(2) A beszélő elmeséli egy ismerősének, B-nek, hogy mit érzett, amikor a lakásába hazamenvén a családtagjai egy számára szervezett és titokban tartott születésnapi összejövetellel várták: **Na de** képzelje el, **micsoda meglepetés volt!**

A fenti példák vastagon szedett nyelvi elemi diskurzuszjelölők. Nézzük, milyen pragmatikai

viszonyokat jelölnek! Az első példában a *hát* a diskurzuszegmens és a társalgásban résztvevők előfeltevése közti kapcsolatot jelöli. A *hát* a beszélő azon hitét jeleníti meg, hogy a szóban forgó személyről a beszélő nem feltételezte, hogy bemegy másnap dolgozni. Vagyis a példabeli *hát* szó itt a 'mégis' jelentést kódolja.

A második példában a diskurzuszjelölő a diskurzuszegmens és a beszélő közti viszonyt jelzi: ugyanis nyomatékosító, érzelemkifejező funkciója van a *de*-nek: fokozó szerepet tölt be a mondatban. Azaz a diskurzuszjelölő itt attitűdöt fejez ki.

Hosszasan lehetne még idézni a diskurzuszjelölőket tartalmazó példákat, ugyanis a diskurzuszjelölők a diskurzuszervezés minden tényezője közt képesek kapcsolatot létesíteni: jelölhetik a diskurzuszegmensek egymáshoz való viszonyát, a diskurzuszervezésben résztvevő szereplők közti kapcsolatot, a diskurzuszegmens és a beszélő közti viszonyt, valamint a tágabb szituációra is utalhatnak. Emellett diskurzuszirányító szereppel is rendelkezhetnek: jelezhetik a szóátadást, a beszédjog megtartását, valamint a szóátvételét is [2].

A diskurzuszjelölők közé tartozó elemek többfunkciósak, ami tovább nehezíti az elemcsoport körülhatárolását. Mivel nagyon sokféle elem képes a diskurzuszervezésben diskurzuszjelölőként viselkedni, ezért kimerítő felsorolást sem találunk róluk sem a hazai, sem a nemzetközi szakirodalomban. Abban sincs egyértelmű, hogy ezt az elemcsoportot milyen kritériumok segítségével lehet meghatározni, s hogyan lehet elkülöníteni más pragmatikai jelölőktől [3]. Hiányzik továbbá a diskurzuszjelölők részletes felsorolása és egymástól való egzakt elkülönítése is.

A diskurzuszjelölők körülhatárolásának nehézségeit és az eltérő elméleti alapról való kiindulások különbségeit jól mutatta a 2011. május 17-én, az ELTE-n tartott kerekasztal-beszélgetés is, amelyen öt meghívott kutató (Csüry István, Dér Csilla Ilona, Gyuris Beáta, Németh T. Enikő és Schirm Anita) ismertette álláspontját a diskurzuszjelölőkről.

A hazai és nemzetközi pragmatikai szakirodalomban meglévő sokszínűséget és a különbségeket elismerve azonban az oktatás számára mindenféleképpen meg kell adni a diskurzuszjelölők főbb jellemzőit. Így a tanításban kiindulópontként felhasználhatók az alábbi megállapítások.

A diskurzuszjelölők szemantikai jellemzői közé tartozik, hogy nincsenek hatással a megnyilatkozások igazságfeltételeire, nem befolyásolják annak a proposicionális tartalmát, azonban emocionális és expresszív

funkcióval bírnak [4]. Jelentésük procedurális (azaz műveleti), nem pedig konceptuális (vagyis fogalmi). A két jelentés közti különbséget az alábbi példapár szemlélteti:

(3a) **Pontosabban** mérd ki a sütéshez a hozzávalókat!

(3b) Elmentem a szüleimmel, **pontosabban** az édesanyámmal vásárolni.

A *pontosabban* jelentése a (3a) példában konceptuális: a *jobban, ügyesebben* szavakkal egyenértékű; míg a (3b)-ben nem a fogalmi, hanem a procedurális jelentésében szerepel a szó, s két megnyilatkozást köt össze. A (3a) példabeli *pontosabban* szó nem diskurzusjelölő, csupán határozói funkciójában szerepel, míg a (3b) példában ugyanez az elem már diskurzusjelölőként funkcionál: használatával a beszélő tartalmi önjavítást végez, azaz újrafogalmazza a jelölő előtt mondottakat. A *pontosabban* diskurzusjelölőként a (3b) esetben két megnyilatkozáson végez műveletet: összeköti őket. Láthatjuk tehát, hogy ugyanaz a szó is képes konceptuális, illetve procedurális jelentésben is szerepelni, s egyik esetben diskurzusjelölőként viselkedik, míg a másikban nem. Foolen [5] a diskurzusjelölőkkel kapcsolatban megjegyzi: nem arról van szó, hogy egy adott elem mindig diskurzusjelölő egy nyelvben, hanem arról, hogy ez az elem képes diskurzusjelölőként viselkedni bizonyos feltételek mellett. Többek közt ezért sincs a diskurzusjelölőkről kimerítő felsorolás.

A magyarban leggyakrabban diskurzusjelölőként használt elemek közül az egy szóból állók Fábricz [6], Kiefer [7], Keszler [8], Kugler [9], Péteri [10], Dér-Markó [2] és Gyuris [11] alapján a következők: *aha, akár, azért, aztán, bár, bizony, csak, csakhogy, -e, egyáltalán, egyébiránt, egyébként, egyik, elvégre, éppenséggel, és, de, hát, hiszen, hm, így, illetve, is, izé, jaj, lám, legalább, már, még, na, nemde, nemhogy, netalán, no, pedig, persze, pláne, sőt, szóval, talán, tehát, tényleg, tudniillik, tulajdonképpen, úgy, ugyan, ugye, ugyebár, úgymond, vagyis, vajon, valóban, viszont, voltaképpen*. Azonban a diskurzusjelölők nem csupán egyszavasak lehetnek, hanem állhatnak több szóból is (pl.: *jobban mondva, más szóval, mindent egybevetve*), illetve vannak még diskurzusjelölő kollokációk is (pl. és *hát, mert hát, nosza hát*, lásd [12]).

A diskurzusjelölők közös vonásának tartja a szakirodalom [13], hogy szintaktikailag és prozódiailag elkülönülnek a mondat többi részétől, amit írásban a központozás, szóban pedig a diskurzusjelölő előtt és után tartott szünet jelez, s sajátos intonációs mintázat és fonológiai redukció jellemző rájuk. Ez az univerzálisnak tartott tulajdonság azonban egy magyar nyelvű spontánbeszéd-korpuszon nem látszott igazolódni. Dér Csilla Ilona és Markó Alexandra 114 perces anyaga [2] ugyanis azt mutatta, hogy a szünettartás nem volt jellemző a vizsgált korpuszban sem a diskurzusjelölők előtt, sem után.

A diskurzusjelölőség nem szófaji, azaz nem grammatikai osztály, hanem pragmatikai, funkcionális kategória, amely a diskurzus szervezésében résztvevő ele-

mekeket fogja össze [14]. Hogy mennyire nem azonosíthatók egyetlen szófaji osztállyal sem a diskurzusjelölők, azt az is bizonyítja, hogy a diskurzusjelölő elemek szófajtanilag különfélék lehetnek. Főként kötőszók (*és, de, sőt, vagyis*), határozószók (*akkor, aztán*), igék (*tudod?, érted?*), partikulák (*-e, csak*), módosítószók (*talán*), névmások (*így, ilyen*) és interakciós mondatvezetők (*nos, naná*) tartoznak a diskurzusjelölők közé, de ide sorolható néhány állandósult szókapcsolat (*ezzel szemben*) is, valamint nem verbális diskurzusjelölők is léteznek (ilyenek a hűmmögések bizonyos típusai, vagy éppen a különböző kézmozdulatok). A diskurzusjelölők önálló, új szófaji osztályként való felvétele pedig azért nem megvalósítható, mivel a szófajteni felosztásnál a nyelvi elemek funkciója mellett az alaktani viselkedést, a mondatbeli szerepet és a jelentést is figyelembe szokták venni [15].

A diskurzusjelölők kapcsán az is problematikus kérdés, hogy pontosan milyen funkciókkal is bírnak ezek az elemek. Egyes kutatók a diskurzusszegmensek közti kapcsolat fontosságát hangsúlyozzák, míg mások az interakciós funkcióban látják a diskurzusjelölők legfőbb szerepét, és vannak olyanok is, akik nem gondolják egymást kizárónak a textuális és az attitűdjelölő funkciót, vagyis mindkettővel egyaránt számolnak. Én magam mindkét szerepkört a diskurzusjelölők sajátosságának tartom, ám elismerem, hogy e funkciókörök nehezen kezelhetők egységesen [1].

Mivel a diskurzusjelölők diskurzusszegmenseket kötnek össze, így nagymértékben hozzájárulnak a szöveg koherenciájának a fenntartásához [16], ezért gyakorlatilag nincs olyan szövegtípus, amelyben ne lennének diskurzusjelölők. S bár ezek az elemek elsődlegesen az oralitáshoz kötődnek, de különböző funkciókban az írott nyelvben, illetve az írott beszélt nyelviség szövegtípusaiban (blogokban, fórumhozzászólásokban, tweetekben) is megjelennek.

A diskurzusjelölők egy részét eleinte még a nyelvészetben is a beszélt nyelvben használt töltelékelemeknek tekintették (pl. Implom [17]), amelyeknek semmilyen szerepük sincsen, s nem tesznek hozzá semmit a mondat tartalmához. Éppen ezért sokáig erőteljesen stigmatizálták is némely jelölők bizonyos használati körét. Később azonban a pragmatikai kutatásoknak köszönhetően felismerték ezen elemek nyelvhasználatbeli funkcióját is. Ez a szemléletváltás azonban az oktatásban még nem érzeteti hatását, s a nyelvművelő hagyomány is lassan reagál a tudományos eredményekre. Tovább nehezíti a dolgot, hogy a nyelvművelő munkák többsége még mindig elítélően nyilatkozik a diskurzusjelölőkről.

3 A DISKURZUSJELÖLŐK MEGÍTÉLÉSE A NYELVMŰVELŐ MUNKÁKBAN

A diskurzusjelölők megítélése a hagyományos leíró nyelvtanokban és előíró munkákban nem egységes. Legtöbbjüket (pl. a *hát*-ot, a hűmmögéseket) beszédtöltelékeknek tartják és stigmatizálják, míg más elemeket besorolnak a meglévő szófajteni és mondattani kategóriákba. A megbélyegzés különösen az oralitásban használá-

tos elemeket érinti, az írásban és a beszédben egyaránt megjelenő, gyakran használt jelölőket (pl. *ezzel szemben, mellesleg, tényleg, vajon*) azonban nem. Az eltérő kezelési módot egyrészt az okozza, hogy a beszédhez és az íráshoz más nyelvi eszményt társítanak [18], utóbbit nagyobb presztízsűnek, formális stílusúnak és kötöttebb normájúnak tartván. Másfelől az egyes diskurzusjelölők funkcionális sokféleségével, a procedurális jelentéssel nem igazán tudnak mit kezdeni a leírások. Harmadrészt pedig maga a beszédtöltelék fogalmának a meghatározása sem egységes a szakirodalomban.

A nyelvi ismeretterjesztés irodalma is eltérően viszonyul a beszédtöltelékhez. Jelen tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy a kezdetektől fogva az összes álláspontot részletesen is bemutassam, ezért csupán három nagyobb vonulatot ismertetek vázlatosan: először a *Magyar Nyelvőr* hasábjain az 1960-as években megjelent vitasorozatot mutatom be, majd a *Nyelvművelő kézikönyv* [19] és a *Nyelvművelő kézisztár* [20] álláspontját vázoló föl, végül pedig napjainkból a Nyelv és Tudomány ismeretterjesztő hírportál (<http://www.nyest.hu/>) egyik cikkét emelem ki.

A beszédtöltelék tiltó és megbélyegző leírása mellett a jelenség funkcionális magyarázata igen korán megjelent a szakirodalomban. Az 1960-as évektől kezdve a *Magyar Nyelvőrben* arról vitatkoztak a nyelvészek, hogy valóban funkciótlan, felesleges elemek-e a beszédtöltelék, vagy pedig a beszélőnek a mondandóhoz való viszonyát kifejező egységek. A vitában többek között Implom József [17], H. Molnár Ilona [21] és Ladányi Péter [22] ismertették a nézeteiket. Implom József elítélően nyilatkozott a beszédtöltelékekről, „vadhajtásoknak” és „sallangoknak” titulálta őket, s minden említésnél a tartalmatlanságukat, eredeti jelentésük elhomályosulását emelte ki [17]. Implom József cikkének gondolatmenetét H. Molnár Ilona fűzte tovább, kiemelve, hogy már a *töltelékszó* és a *beszédtöltelék* terminusok is „bizonyos pejoratív értékítéletet” tükröznek, pedig a vitatott elemek kétféle szerepkörben is gyakoriak: egyfelől időnyerésre, a beszédészület kiküszöbölésére használatosak, másfelől pedig a beszélőnek a mondanivalóhoz való szubjektív viszonyulását fejezik ki [21]. H. Molnár megközelítésében tehát már megjelenik a beszédtervezési és az attitűdjelölő szerep. A szerző hangsúlyozza, hogy a vizsgált elemek funkciójának a meghatározásakor a beszédhelyzetet mindenképpen figyelembe kell venni. A vitába bekapcsolódva Ladányi Péter is a használat oldaláról közelített a töltelékszavakhoz, ám cikkében a funkcionális szemlélet ellenére az elmarasztaló jelleg dominált. A beszédtöltelékeket a közhely (az üres fecsegés) és a terjengősség (redundancia) közé helyezte el, kiemelve, hogy a szónak el kell kopnia, sztereotipikussá kell válnia ahhoz, hogy tölteléknek tekinthessük, továbbá a funkciójának is torzulást kell szenvednie. A beszédtölteléknek Ladányi szerint a beszélő szemszögéből rejtett jelentései lehetnek: túlkompensálhatják valaminek (pl. a mondanivalónak) a hiányát, kódolhatnak viccelődést és öniróniát, kifejezhetnek agresszív intenciót, illetve szövegetartó funkciójuk is lehet [22].

A diskurzusjelölők megítélésével kapcsolatos vélemények összegyűjtéséhez a klasszikusnak tekintett nyelvművelő kiadványokat is érdemes kézbe venni.

A *Nyelvművelő kézikönyv* I. kötete [19] a *beszédtöltelék* címszó alatt „tartalom és hasznos nyelvi funkció nélküli, ill. funkciójukat veszített fölösleges” elemekről ír. A kézikönyv (uo.) ad egy felsorolást a beszédtölteléknek tartott szavakról (*hát, szóval, és ekkor, nos, így, na mármost, ugye(bár), tulajdonképpen, természetesen, persze, történetesen, mindenesetre, nézetem (véleményem, meglátásom) szerint, őszintén szólva, kérem (szépen, tisztelettel), tetszik tudni, tudod, érted?, kérdem (én), könyörgöm, jelzem, nem tudom (v. mi tagadás), úgy vélem (hiszem, gondolom), hogy úgy mondjam, meg kell mondani, nem véletlen*), azonban már ebből a listából is látszik, hogy a hozott példák valójában diskurzusjelölők, vagyis funkcióval bíró nyelvi egységek, nem pedig funkciótlan alakulatok. A kézikönyv szócikke (uo.) szerint: „Ezek többnyire **csupán** (kiemelés tőlem: S.A.) arra valók, hogy a beszélő időt nyerjen mondanivalójának megfogalmazására, megtartsa beszédének (látszólagos) folytonosságát, ill. megakadályozza, hogy a beszélgető társ elvegye tőle a szót”. Az idézetben felsorolt, a kézikönyv szerint mintegy mellesleg megemlített funkciók azonban igenis fontos beszédtervezési és társalgásirányítási stratégiák.

A *Nyelvművelő kézisztár* [20] sem minden diskurzusjelölőt tekint beszédtölteléknek, s az elemeknek csak bizonyos típusú használatát stigmatizálja, elismerve, hogy az „efféle nyelvi elemek persze kifejezhetnek állásfoglalást, értékelést, nyomatékot, ill. lehet fatikus (kapcsolattartó, a közlési csatorna működését ellenőrző) szerepük is. Ha azonban minden ok nélkül, pusztán megszokásból v. időnyerés végett alkalmazzuk őket, fölösleges sallangokká válnak”. A beszédtöltelékkel foglalkozó ismeretterjesztő írásában Grétsy László [23] is különbséget tesz ezen elemek használati körei közt, kiemelve, hogy a beszédtöltelék is hozzájárulhat a beszélő véleményének és állásfoglalásának az árnyalásához. Így azokat a beszédtöltelékeket, amelyek a beszélő pillanatnyi megakadását, elbizonytalanodását fejezik ki, a nyelvművelő szakirodalom is „megértően fogadja” (uo.). A leírások tehát valamelyest próbálják differenciálni az egyes elemek funkcióval bíró és funkciótlan használatát, azonban mindezt konkrét példák bemutatása nélkül, csupán szabályok és megállapítások leírásával teszik.

Különösen a kötőszói eredetű diskurzusjelölőket marasztalták el a kisebb nyelvművelő írások, s udvariatlanságnak, stílustalanságnak és módorosságnak tartották a használatukat (vö. [24]), de az Édes Anyanyelvünk folyóirat újabb számaiban olvasható írások egy része (pl. [25]) már differenciáltabban, a tényleges funkcióikat is figyelembe véve számol a töltelékszavakkal.

A korábbi erőteljes nyelvművelő tiltások mára jórészt ajánlásokká szelidültek, s a diskurzusjelölők megítélésében változást hozhat a nyelvi ismeretterjesztés szemléletmódjának átalakulása, aminek jó példáját látjuk a Nyelv és Tudomány ismeretterjesztő hírportál

cikkei közt is, amiből most csak egyet emelek ki. A diskurzusjelölők közül régebben legtöbbet a *hát* elemet marasztalták el a nyelv művelők, azonban Szabó Tamás Péter 2010-es, *Háttal kezdjük a mondatot* című cikke [26] azzal próbál a nyelvi babona ellen hatni, hogy nagy mennyiségű gyűjtött adat segítségével a szó tényleges használati körét írja le. A szerző általános iskolásokkal, középiskolásokkal és magyartanárokkal készített közel 48 órányi interjúanyaga azt mutatta, hogy a beszélgetésekben mind a diákok, mind a tanárok esetében a leggyakrabban használt elem a *hát*.

A nyelv művelő munkákat végignézve a nyelvi ismeretterjesztés összefoglalásaként kijelenthető, hogy még ezekben az írásokban sem egységes a diskurzusjelölők kezelése: függ attól, mely elemről van szó, azt milyen pozícióban és milyen funkcióban használják a beszélők, továbbá a nyelv művelés elvei (merev, előíró vagy rugalmasabb, megengedőbb szemlélet) is befolyásolják a diskurzusjelölők megítélését. Saját felmérésem eredményei (vö. [1]) azonban azt mutatják, hogy ez a differenciált szemléletmód és a tudományos diskurzusban is meglévő sokféleség azonban nem jut el az átlag nyelvhasználókhoz. A nyelvi ismeretterjesztés, az iskolai oktatás és a családi szocializáció együttes hatásának köszönhetően a hétköznapi beszélők ugyanis általában csupán a diskurzusjelölők stigmatizálásával találkoznak, így a diskurzusjelölőket a beszéd töltelékekkel mint kerülendő és pongyola nyelvi elemekkel azonosítják. Ennek következtében a nyelvhasználók egyrészt saját maguk is igyekeznek elkerülni a tölteléknek megismert szavak használatát, másrészt mások beszédét is gyakran megbélyegzik a diskurzusjelölők alkalmazása miatt.

4 A DISKURZUSJELÖLŐK AZ OKTATÁSBAN

A diskurzusjelölők funkcionális megközelítése egyáltalán nem hatott az iskolai oktatás gyakorlatára, így a tanárok többsége mind a mai napig tartalom és funkció híján lévő, felesleges, kerülendő elemekként tanítja őket. A diskurzusjelölők közül a legtöbb kritika és megbélyegzés a *hát*-tal való mondatkezdést éri.

A diskurzusjelölőkre vonatkozó tiltások (pl. *hát*-tal / kötőszóval / *és*-sel nem kezdünk mondatot) azonban nyelvi babonáknak tekinthetők a közléshelyzettől elvonatkoztatott jellegük miatt. Hiszen a diskurzusjelölők az írás és a beszéd természetes velejárói, így nem tiltani kellene a használatukat, hanem különféle szövegtípusok elemzésével és alkotásával be kellene mutatni a funkcióikat.

A nyelvi babonák továbbhagyományozódásában és a diskurzusjelölők stigmatizálásában közrejátszik az is, hogy az alap- és a középfokú oktatásban forgalomban lévő tankönyvek közül egyikben sincsenek benne önálló tananyagrészként a diskurzusjelölők, ám a kommunikáció, a szövegtan, a nyelv művelés és a stilsztika keretén belül annál több szó esik a töltelékszavakról mint kerülendő, pongyola nyelvi elemekről. Vagyis a tanítás során a diskurzusjelölőket általában azonosítják a beszéd töltelékekkel.

Nem jobb a helyzet a felsőoktatásban, még a magyar szakos tanárok képzése esetén sem. Ugyanis az egyetemi oktatásban használatos tankönyvek többsége nem vagy csak kevéssé foglalkozik ezzel a funkcionális szóosztállyal. Például a *Magyar nyelv* [27] és az *Új magyar nyelvtan* [28] még nem említi a diskurzusjelölőket, a *Magyar grammatika* [15] azonban már számol ezzel a szóosztállyal, igaz, más megnevezést használ, hiszen társalgásszervező és -jelölő elemeknek nevezi őket. Három szófaj kapcsán kerül elő a diskurzusjelölői szerep: a módosítószók, a partikulák és a kötőszók kapcsán, azonban a *Magyar grammatika* meghatározásai és magyarázatai számos problémát vetnek fel. A tankönyvként is használt szakkönyvek közt az egyetlen kivételt a *Strukturális magyar nyelvtan* 4. kötete jelenti, ez ugyanis már egy önálló fejezetet [11] szentel a diskurzusjelölőknek, s kitér a szerepükre és a jelentésükre is. A legtöbb felsőoktatási intézményben magyar szakon a *Magyar grammatikából* tanulnak a diákok, vagyis elvileg találkoznak azzal a leíró szemlélettel, miszerint a kérdéses elemek nem mindegyike töltelék szó. A gyakorlatban azonban ez az ismeretanyag nem tudja felülírni a nyelv művelői beállítódást és a hallott nyelvi babonákat, ugyanis a hallgatók a diskurzusjelölőkről a tankönyv használata ellenére sem tudnak a nyelv művelők részéről hangoztatott véleményektől eltérőt is mondani. Egy tankönyv természetesen önmagában még nem változtatja meg a diákok attitűdjét, hiszen az sem mindegy, hogyan, milyen feladatok és gyakorlatok segítségével dolgozza fel a tanár az elsajátítandó anyagot.

A diskurzusjelölők megítélésében változást hozhat a nyelvi ismeretterjesztés szemléletmódjának az átalakulása és a diskurzusjelölőknek a tananyagba történő beemlése is. Így a következőkben a teljesség igénye nélkül néhány ötletet és feladattípust mutatok be ennek a funkcionális szóosztálynak a tanítására (részletesebben lásd [29]-et).

5 ÖTLETEK A DISKURZUSJELÖLŐK TANÍTÁSÁRA

A diskurzusjelölőkre vonatkozó ismeretanyag átadása hatékonyabb, ha heurisztikus eljárást alkalmazunk, vagyis ha hagyjuk, hogy a diákok maguk fedezzék fel a diskurzusjelölők jellegzetességeit és a használatuk mögött rejlő funkciókat. A bemutatandó feladatoknál mind a frontális tanítás, mind pedig a csoportmunka szerepet kap, a lényeg pedig a feladatmegoldáson és a frissen megszerzett információk hasznosításán van.

A diskurzusjelölőkkel már az alapozó nyelvészeti szemináriumokon is meg lehet ismertetni a hallgatókat. Ezek az órák a szótár- és kézikönyvhasználat köthető össze a diskurzusjelölők funkcióinak bemutatásával. A hallgatókat csoportokra bontjuk, majd mindegyik csoport kap egy-egy mondatot, amelyben a diskurzusjelölőket félkövér betűtípussal kiemeljük. Például: *Na szóval akkor a bevásárlás. Kelltt vennem egy csomó fontos dolgot.; Ez valahol egyfajta kikapcsolódás is.; Hátt hol van az alapító okirat tartalma? Hátt azt kell*

megmondani!; Van egy **ilyen** haverom, aki **ilyen** rajzokat készít. A hallgatók feladata pedig az, hogy a mondatokban félkövérrel szedett szavak jelentéseit és használati körét feltérképezzék a rendelkezésükre álló szótárak és kézikönyvek alapján. Továbbá a saját szavaikkal és példáikkal is be kell mutatniuk ezeknek a szavaknak az eredeti jelentésben és funkcióban történő használatát.

Ugyanezek a példamondatok felhasználhatók stilisztika órán is. Ekkor a csoportok feladata az, hogy a kiinduló példamondatban szereplő kiemelt elemhez hasonló kifejezéseket gyűjtsenek meghatározott stílusrétegben, azaz például a hivatalos stílus, a publicisztika vagy a társalgási stílus köréből.

Nyelvműveléssel foglalkozó órán vitát lehet generálni a *Nyelvművelő kézikönyv* [19] véleményeinek és az internetről gyűjtött fórumhosszszólásoknak az ütköztetésével, kiemelve és példákkal is alátámasztva azt, hogy a beszéd-töltelék és a diskurzuszjelölő fogalmak nem azonosíthatók egymással. A vita során rákérdezhetünk például arra, hogy vajon tényleg teljesen funkciótlanok-e a beszéd-tölteléknek titulált elemek. S akkor miért használjuk mégis őket, ha „feleslegesek”? Milyen szerepet tölthetnek be a véleménynyilvánításban? Milyen értékítéleteket haltnak ki a hallgatóból? Miért van vajon az, hogy a hallgató szemszögéből sok esetben „tölteléknek” minősülhetnek a modális, szubjektív többletet közvetítő nyelvi elemek?

A különféle nyelvi babonák (pl. *Hát*-tal nem kezdünk mondatot!) gyakran nyelvi játékot teremtenek, s a „tiltott” diskurzuszjelölőket humoros célból, illetve hátskeltés miatt használják. Ezt internetről származó beszélgetésrészletek elemzésével lehet szemléletesen bemutatni. Ehhez ajánlom például a <http://jadvigaparna.freeblog.hu/archives/2007/01/07/2063012/#comments> weboldalon olvasható szöveget.

Kommunikációval foglalkozó kurzusokon pedig a tanulókkal mintapárbeszédet alkothatunk, bemutatva például a *hát*, a *szóval* és az *illetve* szavak leggyakoribb használati körét. A hétköznapi beszélgetések szerkezetének a tanításakor a diákokkal rögtönzethetünk dialógusokat bármilyen témában, a lényeg, hogy minden megszólaló minden megnyilatkozásában legyen legalább egy diskurzuszjelölő. Majd ezeket a szövegeket összehasonlíthatjuk a diskurzuszjelölő nélküli változatokkal. A különféle szóbeli szövegtípusok (pl. szónoki beszéd) tanításakor és alkotásakor pedig a diskurzuszjelölők használatának korlátaira térhetünk ki, hiszen nem mindegy, hogy mely elemeket, milyen gyakran, hogyan és mire használjuk. Továbbá azt is érdemes rögtönzött párbeszéd alkotásával bemutatnunk, hogy a beszélő által a diskurzuszjelölőbe kódolt rejtett jelentést nem mindig azonosan dekódolja a hallgató, és ez félreértésekre, valamint stigmatizálásra adhat okot.

Szófajtanál foglalkozó órán is érdemes szóba hozni a diskurzuszjelölőket annak bemutatására, hogy ezek nem képeznek egységes szófaji csoportot, hiszen szófajtanilag nagyon különbözők lehetnek. Egyes elemek diskurzuszjelölői és nem diskurzuszjelölői használatát pedig például a következőkhöz hasonló mondatpárokkal a legcélszerűbb illusztrálni: *Ez aztán nem semmi!* / *Aztán el-*

mentünk vacsorázni, meg moziba is.; Még mostanra sem pakoltál el? / Még szép, hogy nem mondtad el senkinek!; Elmehetsz moziba, de diszkóba nem. / De jól áll neked ez a kabát!; Gyere már! / Ennyi már sok nekem.

Nyelvtörténettel foglalkozó órán pedig a diskurzuszjelölők kapcsán a grammatikalizálódás fogalmát is be lehet mutatni gazdag példaanyaggal. Továbbá a nyelvtörténeti szótárak példamondatait és jelentéseit külön-külön felvillantva a hallgatókkal a kontextusba ágyazott elemek funkcióinak különbségeit is felfedeztethetjük.

Láthatjuk tehát, hogy a diskurzuszjelölőkhöz kötődő feladatok érinthetik a stilisztika, a szövegtan, a szófajtan, a nyelvművelés, a kommunikáció, a pragmatika, a diskurzuselemzés és a nyelvtörténet különböző témaköreit.

6 ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányomban egy funkcionális nyelvi csoport, a diskurzuszjelölők problematikáját mutattam be. Annak ellenére, hogy a nyelvtudományban sincs egyetértés a diskurzuszjelölők körülhatárolását és kezelésmódját illetően, mégis megadhatók az e csoportba tartozó nyelvi elemek legfőbb tulajdonságai. A legújabb pragmatikai kutatásoknak köszönhetően ugyanis egyre többet tudhatunk meg ezeknek az elemeknek a nyelvhasználatban betöltött szerepéről. A nyelvművelő hagyomány azonban csak lassan reagál ezekre az új eredményekre, s az oktatásból is hiányzik a diskurzuszjelölők tanítása. Az általam javasolt néhány feladattípus azonban könnyedén beépíthető a nyelvtanórák, illetve a nyelvészeti szemináriumok anyagába. Hiszen gyakorlatilag nincs olyan részterület a nyelvészetnek, ahol ne lehetne a diskurzuszjelölőket bemutatni. A tanítás során fontos, hogy az elméleti definíciók mellett a hallgatók elegendő példanyagot kapjanak, valamint saját gyűjtésű szövegek segítségével ismerkedjenek meg a diskurzuszjelölők pragmatikai tulajdonságaival és a kommunikációban betöltött szerepeivel. S ha így teszünk, akkor a nyelvtudományos és az oktatási eredmények egymást támogatva hozzájárulhatnak a diskurzuszjelölők minél alaposabb és komplexebb megismeréséhez.

7 HIVATKOZÁSOK

- [1] Schirm, A.: A diskurzuszjelölők funkciói: a *hát*, az *-e* és a *vajon* elemek története és szinkron státusa alapján, kézirat: doktori disszertáció, Szeged, 2011
- [2] Dér, Cs. I., Markó, A.: A magyar diskurzuszjelölők szupraszegmentális jelöltsége, In: Geccső, T., Sárdi, Cs. (szerk.): Nyelvelmélet – nyelvhasználat, Kodolányi János Főiskola–Tinta Könyvkiadó, Székesfehérvár–Budapest, 2007, 61–67.
- [3] Dér, Cs. I.: Mik is a diskurzuszjelölők? In: Keszler, B., Tátrai, Sz. (szerk.): Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009, 293–303.
- [4] Jucker, A. H.: The discourse marker well: A relevance-theoretical account, *Journal of*

- Pragmatics 19, 1993, 435–452.
- [5] Foolen, A.: Pragmatic particles, In: Jef Verschueren et al. (eds.): *Handbook of Pragmatics*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, 1996, 1–24.
- [6] Fábricz, K.: Partikulák a magyar és az orosz nyelvben, kandidátusi értekezés, Szeged, 1986, <http://real-d.mtak.hu/25/1/Fábr.pdf> (utolsó letöltés: 2011. június 30.)
- [7] Kiefer, F.: Modal particles as discourse markers in questions, *Acta Linguistica Hungarica* 38, 1988, 107–125.
- [8] Keszler, B.: A mai magyar nyelv szófaji rendszerezésének problémái, *Magyar Nyelvőr* 119, 1995, 293–308.
- [9] Kugler, N.: A partikula, *Magyar Nyelvőr* 122, 1998, 214–219.
- [10] Péteri, A.: Az árnyaló partikulák elhatárolásának problémája a magyar nyelvben, *Magyar Nyelvőr* 125, 2001, 94–102.
- [11] Gyuris, B.: A diskurzus-partikulák formális vizsgálata felé, In: Kiefer, F. (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan IV. A lexikon szerkezete*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008, 639–682.
- [12] Dér, Cs. I.: Többszavas diskurzusjelölők a magyar nyelvben, In: Gecső, T., Sárdi, Cs. (szerk.): *A kommunikáció nyelvészeti aspektusai*, Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó, Székesfehérvár – Budapest, 2009, 73–78.
- [13] Jucker, A. H., Yael, Z.: Discourse Markers: Introduction, In: Jucker, A. H., Yael, Z. (eds.) *Discourse Markers, Descriptions and theory*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia, 1998, 1–12.
- [14] Schirm, A.: Partikula és/vagy diskurzusjelölő? In: Keszler, B., Tátrai, Sz. (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009, 304–311.
- [15] Keszler, B. (szerk.): *Magyar grammatika*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000, 67
- [16] Lenk, U.: Discourse markers and global coherence in conversation, *Journal of Pragmatics* 30, 1998, 245–257.
- [17] Implom, J.: Beszédtöltelek, *Magyar Nyelvőr* 84, 1960, 301–306.
- [18] Lanstyák, I.: A magyar beszélt nyelv sajátosságai, *Charakteristiky maďarského hovoreného jazyka*, STIMUL, Pozsony – Bratislava, 2009, elérhető: http://ht.nytud.hu/download/Lanstyák_Istvan_Besznye.pdf (utolsó letöltés: 2011. június 30.)
- [19] Grétsy, L., Kovalovszky, M. (főszerk.): *Nyelvművelő kézikönyv I–II*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980–1985, I:323
- [20] Grétsy, L., Kemény, G. (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyvtár*, Tinta Könyvkiadó, Budapest, második, javított és bővített kiadás, 2005, 71
- [21] H. Molnár, I.: A beszédtöltelekekről – más szempontból, *Magyar Nyelvőr* 85, 51–55.
- [22] Ladányi, P.: Még egyszer a beszédtöltelekekről, *Magyar Nyelvőr* 85, 1961, 299–302.
- [23] Grétsy, L.: Beszéd-töltelek, *Szabad Föld Online*, 2008. november 20, elérhető: http://www.szabadfold.hu/szabad_fold_hetilap/kultura/beszedtoltelek (utolsó letöltés: 2011. június 30.)
- [24] Bicskei, D.: Modoros beszédtöltelek a középiskolában, *Édes Anyanyelvünk* 1985/1, 3.
- [25] Kovács, I. Á.: Így-nyelv, *Édes Anyanyelvünk*, 2008/3, 12.
- [26] Szabó, T. P.: Háttal kezdjük a mondatot, *Nyelv és tudomány*, 2010. december 8 <http://www.nyest.hu/hirek/hattal-kezdjuk-a-mondatot> (utolsó letöltés: 2011. szeptember 6.)
- [27] Kiefer, F.: *Magyar nyelv*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006
- [28] É. Kiss, K., Kiefer, F., Siptár, P.: *Új magyar nyelvtan*, Osiris Kiadó, Budapest, 1998
- [29] Schirm, A.: Hogyan (ne) tanítsuk a diskurzusjelölőket, In: Zimányi, Á. (szerk.): *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya*, *Alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében*, MANYE–Eszterházy Károly Főiskola, Székesfehérvár–Eger, 2010, 389–396.

8 SZERZŐ

Schirm Anita 1979-ben született Ózdon. A Szegedi Tudományegyetemen szerzett kitüntetéses diplomákat magyar és általános nyelvészet szakon, valamint elvégezte a nyelvtörténet speciális képzést is. A diskurzusjelölőkről írt doktori disszertációját 2011-ben védte meg. Főbb kutatási területe a pragmatika, a diskurzuselmélet és a nyelvtörténet.